

ROBERT O. PAXTON • Faşizmin Anatomisi

ROBERT O. PAXTON Columbia Üniversitesi'nde Sosyal Bilimler alanında Mellon Onursal Profesörü'dür. Eserlerinden bazıları: *Vichy France: Old Guard and New Order, 1940-1944* (Columbia University Press, 2001); *Parades and Politics at Vichy* (Princeton University Press, 1966) ve *French Peasant Fascism: Henry Dorgères' Greenshirts and the Crises of French Agriculture, 1929-1939* (Oxford University Press, 1997).

The Anatomy of Fascism

© 2004 Robert O. Paxton

İletişim Yayınları 1991 • Politika Dizisi 119

ISBN-13: 978-975-05-1531-6

© 2014 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2014, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

YAYINA HAZIRLAYAN Kerem Ünüvar

DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Remzi Abbas

DİZİN Birhan Koçak

BASKI ve CİLT Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ROBERT O. PAXTON

Faşizmin Anatomisi

The Anatomy of Fascism

ÇEVİRENLER
Hakan Atay - Hivren Demir Atay

Sarah'ya

İçindekiler

Önsöz	11
BİRİNCİ BÖLÜM	
Giriş	13
Faşizmin icadı	13
Faşizmin imgeleri	23
Stratejiler	36
Buradan nereye varacağız?	45
İKİNCİ BÖLÜM	
Faşist Hareketler Yaratma	51
Dönemin arka planı	57
Entelektüel, kültürel ve duygusal kökler	64
Uzun vadeli önkoşullar	79
Öncüler	84
Devşirme süreci	92
Faşizmi kökenleriyle anlamak	98

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kök Salma	101
Başarılı faşizmler	101
Po Vadisi, İtalya, 1920-22	107
Schleswig-Holstein, Almanya, 1928-33.....	116
Başarısız bir faşizm: Fransa, 1924-40	121
Diğer bazı başarısız faşizmler	130
Karşılaştırmalar ve sonuçlar	133

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İktidara Gelme	151
Mussolini ve “Roma’ya yürüyüş”	151
Hitler ve “sinsi komplo”	157
Peki ne olmadı?: Seçim, darbe, tek başına iktidar	165
İttifaklar kurma	169
Faşistlerin kurulu düzene sundukları	174
Faşizm öncesi kriz	177
İktidara geldikten sonraki devrimler: Almanya ve İtalya	179
Karşılaştırmalar ve alternatifler	186

BEŞİNCİ BÖLÜM

İktidarı Kullanma	199
Faşist yönetimin doğası: “İkili devlet” ve dinamik biçimsizlik	199
Faşistlerle muhafazakârlar arasındaki çekişme	215
Liderle parti arasındaki çekişme	220
Partiyle devlet arasındaki çekişme	223
Uyum, coşku, terör	227
Faşist “devrim”	237

ALTINCI BÖLÜM

Uzun Vade: Radikalleşme mi Entropi mi?	249
Radikalleşmenin arkasındaki itici güç nedir?	257
Holokost’u açıklamaya çalışmak	264
İtalyan radikalleşmesi: İç düzen, Etiyopya, Salò	275
Son düşünceler	283

YEDİNCİ BÖLÜM

Başka Zamanlar, Başka Mekânlar	287
Faşizm hâlâ mümkün mü?	287
1945'ten günümüze Batı Avrupa	292
Sovyetler Birliği sonrası Doğu Avrupa	311
Avrupa dışındaki faşizm	316

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Faşizm Nedir?	339
Çelişkili yorumlar	340
Sınırlar	3588
Faşizm nedir?	363

<i>BİBLİYOGRAFİK DENEME</i>	367
<i>DİZİN</i>	409

Önsöz

Uzun yıllar, bazen yüksek lisans, bazen de lisans seviyesinde faşizm üzerine bir seminer dersi verdim. Faşizm hakkında okumalar yapıp öğrencilerle tartıştıkça kafam iyice karıştı. Mussolini İtalyası, Hitler Almanyası benzeri konuların önemli yanlarını aydınlatan birçok parlak monografi bulunmakla beraber, faşizmi bir bütün olarak ele alan kitaplar, bu monografilerle karşılaştırıldığında bana soyut, basmakalıp ve cansız göründü.

Bu kitap, eldeki monografik literatürü genel olarak faşizmle ilgili bir tartışmaya çekme ve faşizm olgusunu, çeşitlerini ve karmaşıklığını da hesaba katan bir biçimde ortaya koyma yolunda bir girişimdir. Faşizmin nasıl işlediğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla da normalde yapılanın aksine faşistlerin söylediklerinden çok yaptıklarına odaklanmaktadır. Ayrıca faşizmin müttefikleri ve işbirlikçilerine ve faşist rejimlerin dönüştürmek istedikleri daha büyük toplumlarla ilişkiye geçme tarzlarına da zaman ayırır.

Bu bir ansiklopedi değil, denemedir. Birçok okur, en çok ilgilendikleri konunun olması gerektiğini düşündüklerinden daha gelişigüzel bir biçimde ele alındığını düşünebilir. Yazdıklarının onları daha fazlasını okumaya teşvik etmesini umuyorum.

Sonnotların ve ayrıntılı eleştirel bibliyografik denemenin amacı da zaten budur.

Belli aralarla bu konu üzerine sürekli çalışmış biri olarak normalin epey üstünde bir entelektüel ve kişisel borcun altına girdim. Rockefeller Vakfı, kitap bölümlerinin ilk taslağını, Partizanların Nisan 1945'te Mussolini'yi öldürdükleri Como Gölü'nün karşısındaki Villa Serbelloni'de yazma fırsatı verdi bana. Paris'teki École des Hautes Études en Sciences Sociales, Floransa'daki Istituto Universitario Europeo ve birkaç Amerikan üniversitesi, buradaki fikirlerin bazılarını seminer odalarında ya da sınıflarında dile getirmeme olanak tanıdı. Bir nesil Columbia öğrencisi de yaptığım yorumlara meydan okuyup sorguladılar.

Philippe Burin, Paul Corner, Patrizia Dogliani ve Henry Ashby Turner, Jr., çalışmanın ilk versiyonlarından birini gözden geçirme inceliğini gösterdiler. Carol Gluck, Herbert S. Klein ve Ken Ruoff, taslağın çeşitli kısımlarını okudular. Hepsi de beni utanç verici hatalar yapmaktan kurtardılar ve yaptıkları önerilerin çoğunu da kabul ettim. Eğer hepsini kabul etmiş olsaydım, elinizdeki kitap muhtemelen daha iyi bir kitap olurdu. Ayrıca yardımlarından dolayı Drue Heinz, Stuart J. Woolf, Stuart Proffitt, Bruce Lawder, Carlo Moos, Fred Wakeman, Jeffrey Bale, Joel Colton, Stanley Hoffmann, Juan Linz ve Columbia Üniversitesi kütüphanesi referans bölümü çalışanlarına müteşekkirim. Geriye kalan hatalar sadece yazarın kusurudur.

Fakat hepsinden de önce, Sarah Plimpton, kararlı bir teşvikçi ve son derece bilge ve ferasetli bir eleştirel okur oldu.

New York, Şubat 2003

Giriş

Faşizmin icadı

Faşizm 20. yüzyılın başlıca politik buluşu ve yüzyıl boyunca çekilen acıların çoğunun kaynağıydı. Modern Batı politik kültürünün diğer temel akımlarının tümü –muhafazakârlık, liberalizm, sosyalizm– 18. yüzyılın ikinci yarısıyla 19. yüzyılın ortalarında olgunluklarına ulaşmışken Faşizm 1890’larda bile görünürde yoktu henüz. Friedrich Engels, 1895’te Karl Marx’ın *The Class Struggles in France (Fransa’da Sınıf Mücadeleleri)* kitabının yeni baskısı için bir önsöz yazdığı sırada, daha geniş kitlelere tanınacak oy hakkının kaçınılmaz olarak So-la doğru bir oy akışına sebep olacağına inanmıştı. Hem zaman hem de sayılar sosyalistlerin tarafındaydı Engels’e göre. “Bu şekilde devam ederse [sosyalistlerin oyundaki artış], bu yüzyılın [19. yüzyıl] sonunda biz [sosyalistler] toplumun orta katmanlarının çoğunu, küçük burjuvaları ve çiftçileri tarafımıza çekmiş ve ülkedeki en belirleyici güç hâline gelmiş olacağız.” Engels, muhafazakârların meşruiyetin kendilerine karşı çalıştığını fark ettiklerini yazmıştı. Buna karşın, “biz [sosyalistler] bu meşruiyet sayesinde kazandığımız güçlü kaslar ve pembe yanaklarla ebedi hayata benziyoruz. [Muhafazakârla-

rın] bu meşruiyeti kendi elleriyle delip geçmek dışında yapabilecekleri bir şey yok.”¹ Engels, Solun düşmanlarının engelleyici bir saldırıya geçeceğini bu şekilde tahmin etmiş olsa da 1895’te bunun kitlesel bir onay alacağını hayal bile edemezdi. Popüler bir coşkunun ortasında Sola karşı Diktatörlük – faşizmin hemen bir nesil sonra oluşturmayı başaracağı beklenmedik bir kombinasyondur bu.

Ortalıkta sadece birkaç önsezi parıltısı seçiliyordu. Bunlardan birisi araştırmacı karaktere sahip genç bir Fransız aristokratı olan Alexis de Tocqueville’den geldi. Tocqueville 1831’de Birleşik Devletler’e yaptığı ziyaret sırasında hayran olunacak birçok şey bulmuş olsa da bağımsız bir toplumsal elitin yokluğunda çoğunluğun toplumsal baskı yoluyla mutabakat yaratma gücüne sahip olmasından rahatsızlık duymuştu.

Demokratik halkları tehdit eden baskı tarzı, kendisinden önce gelen hiçbir şeye benzemeyecek; çağdaşlarımız hatıralarında bu tarzın bir imgesini bulamayacaklar. Ben kendim de ondan ürettiğim fikri tam tamına temsil edecek ve içerecek bir ifade bulmaya çalışıyorum, ama boşuna; şu eski despotizm ve tiranlık sözcükleri yeterli gelmiyor. Şeyin kendisi yeni, o yüzden de tanımlamaya çalışmak zorundayım; bir ad veremiyorum çünkü.²

Bir başka önsezi de bir Fransız mühendisken son dakikada toplumsal yorumcuya dönüşen Georges Sorel’den geldi. 1908’de Sorel, Marx’ı “dekadans dönemlerinde başarıya ulaşan bir devrimin” “geçmişe dönüşe yol açabileceği ya da hatta kendisine ideal olarak toplumsal muhafazakârlığı seçebileceği” gerçeğini fark etmemekle eleştiriyordu.³

1 Friedrich Engels, 1895 önsözü, Karl Marx, *The Class Struggles in France (1848-1850)*, *The Marx-Engels Reader* içinde, der. Robert C. Tucker (New York: W. W. Norton, 1978), s. 571.

2 Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, der. ve bir giriş bölümüyle çev. Harvey C. Mansfield ve Delba Winthrop (Chicago: University of Chicago Press, 2000), s. 662 (2. cilt, 4. kısım, 6. bölüm).

3 Georges Sorel, *Reflections on Violence* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999), s. 79-80.

Faşizm sözcüğünün⁴ kökleri, tomar ya da demet anlamına gelen İtalyanca *fascio* sözcüğüne dayanıyor. Daha uzak bir kaynağa gidilecek olursa, sözcük Latince *fascies*'i çağrıştırıyor; *fascies*, Roma'daki geçit törenleri sırasında devletin otoritesini ve birliğini temsil etmek üzere hâkimlerin önü sıra ve sıranklardan oluşan bir kılıf içinde taşınan bir baltanın adıydı. 1914'ten önce, Roma İmparatorluğu'na ait bu *fascies* sembolizmi genellikle Sol tarafından sahipleniliyordu. Fransız Cumhuriyeti'nin sembolü olan Marianne, 19. yüzyıl boyunca, aristokrat ve ruhban düşmanları karşısında Cumhuriyetçi dayanışmanın gücünü temsil eden bir *fascies* taşıırken resmediliyordu.⁵ *Fascies*'ler Christopher Wren'in Oxford Üniversitesi'ndeki Sheldonian Tiyatrosu'nda (1664-69) görünür bir şekilde sergileniyorlardı. Washington'daki Lincoln Anıtı'nda (1922) ve 1932'de basılan çeyrek Amerikan dolarlık madeni paralarda yeniden ortaya çıktılar.⁶

İtalyan devrimciler 19. yüzyılın ikinci yarısında adanmış militanların dayanışmasını hatırlatmak için kullandılar *fascio* terimini. 1893-94'te Sicilya'da toprak sahiplerine karşı ayaklanan çiftçiler kendilerine Fasci Siciliani dediler. 1914'ün sonlarında bir grup sol milliyetçi –ki kısa bir süre sonra aralarına dışlanmış bir sosyalist olan Benito Mussolini de katıldı–⁷ İtalya'yı müttefiklerin tarafında Birinci Dünya Savaşı'na sokmaya çalıştıklarında, ilan ettikleri seferberliğin tutkusunu ve dayanışma ruhunu doğru bir şekilde iletmek için şu ismi seçtiler: Fascio Rivoluzionario d'Azione Interventista (Devrimci Müdahale-

4 Faşizmi sadece İtalya'daki harekete, partiye ve rejime gönderme yaparken büyük harfle yazıyorum; genel bir fenomen olarak gönderme yaptığımdaysa küçük harfle faşizm biçiminde bırakıyorum.

5 Bkz. Maurice Agulhon, *Marianne au combat: L'imagerie et la symbolique républicaine de 1780 à 1880* (Paris: Flammarion, 1979), s. 28-29, 108-09, ve *Marianne au pouvoir* (Paris: Seuil, 1989), s. 77, 83.

6 Simonetta Falasca-Zamponi, *Fascist Spectacle: The Aesthetics of Power in Mussolini's Italy* (Berkeley: University of California Press, 1997), s. 95-99.

7 Mussolini İtalyan Sosyalist Partisi'ndeki devrimci kanadın önde gelen bir figürüydü; reformizme düşmandı ve partinin parlamenter sisteme yakın kanadına şüphayle yaklaşıyordu. 1912'de henüz sadece yirmi dokuz yaşındayken partinin gazetesi *Avanti*'nin editörlüğüne getirildi. 1914 sonbaharında İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na girmesini desteklediği için pasifist çoğunluk tarafından partiden ihraç edildi.

leci Eylem Birliği).⁸ Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Mussolini, etrafında toplanan milliyetçi eski askerlerden ve savaş yanlısı sendikalistlerden⁹ oluşan küçük çetenin ruh hâlini tanımlamak üzere *fascismo* terimini uydurdu. Fakat o dönemde bile *fascio* sözcüğünün kullanımı üzerinde bir tekele sahip değildi; terim, farklı farklı politik tercihleri olan aktivist grupların genel kullanımında kaldı.¹⁰

Faşizm resmî olarak 23 Mart 1919 Pazar günü Milano'da doğdu. O sabah, içlerinde savaş gazileri, savaşı desteklemiş olan sendikalistler, Fütürist¹¹ entelektüeller, ayrıca bazı muhabirler ve meraklılar olan yüz kişiden biraz daha kalabalık bir grup,¹² Piazza San Sepolcro'ya bakan Milano Sanayi ve Ticaret Odası'ndaki bir toplantı salonunda "sosyalizme savaş açmak için" bir araya geldiler; çünkü sosyalizm "milliyetçiliğe karşı çıkmıştı."¹³ Mussolini bu harekete şimdi de Fasci di Combattimento adını vermişti ki yaklaşık olarak "mücadele derneği" anlamına geliyordu.

İki ay sonra dolaşıma giren Faşist program, gazilerin vatanseverlikleriyle radikal bir sosyal deneyin ilginç bir karışımından, bir tür "milliyetçi sosyalizm"den oluşuyordu. Milliyetçi tarafta birkaç ay önce Paris Barış Konferansı sırasında çıkmaza giren İtalya'nın Balkanlar ve Akdeniz civarındaki yayılmacı politikalarını gerçekleştirmeye yönelik bir çağrı vardı. Faşist program radikal tarafta ise kadınlara oy hakkı verilmesini ve seçme

8 Pierre Milza, *Mussolini* (Paris: Fayard, 1999), s. 174, 176, 189. Daha 1911'de Mussolini, başında olduğu Forlî'deki yerel sosyalist grubu bir *fascio* olarak nitelendiriyordu. R. J. B. Bosworth, *Mussolini* (Londra: Arnold, 2002), s. 52.

9 Terimin açıklaması şu sayfalarda yapılıyor: s. 16-17.

10 İtalyan ordularının 1917 Kasımında Caporetto'da yenilmesinden sonra büyük bir delege ve senatör grubu savaşa destek için kanaat oluşturmak üzere bir *fascio parlamentare di difesa nazionale* kurdular.

11 Terimin açıklaması 17. sayfada yapılıyor.

12 Kurucular –*sansepolcristi*– arasında yer almak avantajlı bir konum hâline gelince liste sonradan epeyce şişkinleşti. Renzo De Felice, *Mussolini il rivoluzionario, 1883-1920* (Torino: Einaudi, 1965), s. 504.

13 Mussolini'nin o gün yaptığı konuşmaların İngilizce bir versiyonu şurada yayımlandı: Charles F. Delzell, *Mediterranean Fascism, 1919-1945* (New York: Harper & Row, 1970), s. 7-11. Bu konuda en ayrıntılı açıklamalar için bkz. De Felice, *Mussolini il rivoluzionario*, s. 504-09, ve Milza, *Mussolini*, s. 236-40.

yaşının on sekize indirilmesini, ayan meclisinin feshedilmesini, İtalya için yeni bir anayasa (muhtemelen monarşi içermeyen bir anayasa) hazırlamak üzere bir kurucu meclis oluşturulmasını, iş gününün sekiz saat yapılmasını, “sanayinin teknik yönetimine” işçilerin de dahil edilmesini, sermayenin ağır ve genişleyen bir şekilde vergilendirilmesi yoluyla “her türlü servetin kısmi kamulaştırılmasını”, bazı Kilise mallarına ve savaş gelirlerinin yüzde 85’ine el konmasını teklif ediyordu.¹⁴

Mussolini’nin hareketi milliyetçilikle ve mülkiyete yapılan saldırılarla sınırlı değildi. Şiddet içeren eyleme hazırlık, entelektüel karşıtlığı, her türlü uzlaşmayı red ve ilk takipçilerini oluşturan üç grubu –terhis olmuş savaş gazileri, savaş yanlısı sendikalistler ve Fütürist entelektüeller– işaretlemiş olan kurulu toplumsal hayata karşı küçümseme üzerinden galeyana gelen bir hareketti bu.

Mussolini –aldığı kırk yarayla övünüp duran eski bir askerdi kendisi de–¹⁵ politik geri dönüşünü gazilerin başında bir lider olarak yapabileceğini umuyordu. En sıkı takipçi gruplarından biri Arditi’den gelmişti. Cephe deneyiminin etkisiyle iyice katılaştırmış seçkin komando birliklerinden oluşuyordu bu grup; kurtardıkları ülkeyi yönetme hakkına da sahip olduklarını düşünüyorlardı.

Savaş yanlısı sendikalistler 1915 Mayısında İtalya’yı savaş sokma mücadelesi sırasında Mussolini’nin en yakın müttefiki olmuşlardı. Sendikalizm, Birinci Dünya Savaşı öncesi parlamenter sosyalizmin işçi sınıfındaki temel rakibi durumundaydı. Birçok sosyalist 1914’ten itibaren parlamentodaki sandalyeler için çekişen seçim partilerinde örgütlenmişken, sendikalistler işçi sendikalarında yer aldılar. Parlamenter sosyalistler, Marx’ın öngördüğü şekilde kapitalizmi hükümsüz hâ-

14 6 Haziran 1919’a ait metin, De Felice, *Mussolini il rivoluzionario* içinde, s. 744-45. İngilizce versiyonlar için bkz. Jeffrey T. Schnapp (der.), *A Primer of Italian Fascism* (Lincoln, NE: University of Nebraska Press, 2000), s. 3-6, ve Delzell, s. 12-13.

15 Mussolini, durumunu fazlaca dramatikleştiren bu sayıya, 1917 Şubatında bir askerî eğitim sırasında bir el bombası atarın vücudunda yol açtığı irili ufaklı bütün kırıkları sayarak ulaşmıştır.

le getirecek tarihsel gelişmeleri bekleyip kademeli reformlar için çalışırken, sendikalistler, parlamenter sistemin gerektirdiği uzlaşmaları ve birçok sosyalistin aşamalı bir evrim sürecine gösterdiği bağlılığı küçümseyerek sadece iradelerinin gücüyle kapitalizmi yıkabileceklerine inandılar. Her bir iş kolunun kendi işyerinde karşılaştığı ufak sorunlara değil, nihai devrimci amaçlarına odaklanarak “tek bir büyük birlik” oluşturup ciddi bir genel grevle kapitalizmi bir anda alaşağı etmeleri mümkündü. Kapitalizmin yıkılmasından sonra “sendikaların” etrafında organize olan işçiler, özgür bir kolektivist toplumda işleyen yegâne üretim ve değişim birimleri hâline geleceklerdi.¹⁶ 1915 Mayısına gelindiğinde bütün İtalyan parlamenter sosyalistleri ve İtalyan sendikalistlerin çoğu İtalya’nın Birinci Dünya Savaşı’na girmesine inatla karşı çıkarken Mussolini’nin etrafındaki birkaç ateşli ruh, savaş hâlinin İtalya’yı toplumsal devrime, tarafsız kalmaktan daha etkili bir şekilde taşıyacağı sonucuna vardılar. Artık “milliyetçi sendikalist” olmuşlardı.¹⁷

Mussolini’nin ilk Faşistlerini oluşturan üçüncü grup, Fütüristler gibi genç burjuva karşıtı entelektüeller ve estetlerdi. Fütüristler, Filippo Tommaso Marinetti’nin ilki 1909’da Paris’te yayımlanmış olan “Fütürist Manifestoları”nı benimseyen gevşek bir sanatçılar ve yazarlar birliğiydi. Marinetti’nin takipçileri, geçmişin müze ve kütüphanelerde biriktirilmiş kültürel mirasıyla bağlarını koparıp, hız ve şiddetin özgürleştirici ve can-

16 Jeremy Jennings’in kitabı sendikalizme giriş için yararlı bir kaynaktır: *Syndicalism in France: A Study of Ideas* (Londra: Macmillan, 1990). Devrimci sendikalizm, bölünmüş ve kötü organize olmuş İspanyol ve İtalyan işçilere, reformist düzenlemelerden ve belli işyeri taleplerini destekleyen taktik grevlerden kazanacak bir şeyleri olan sayıca fazla ve iyi organize olmuş Kuzey Avrupalı işçilere olduğundan daha cazip geldi. Aslında işçilerden çok entelektüellerin ilgisini çekmiş de olabilir. Bkz. Peter N. Stearns, *Revolutionary Syndicalism and French Labor: Cause without Rebels* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 1971).

17 Zeev Sternhell vd., *The Birth of Fascist Ideology* (Princeton: Princeton University Press, 1994), s. 160 ve takip eden sayfalar; David Roberts, *The Syndicalist Tradition and Italian Fascism* (Chapel Hill: University of North Carolina Press, 1979); Emilio Gentile, *Le origini dell’ideologia fascista* (Bari: Laterza, 1975), s. 134-52.

landırıcı niteliklerini yücelttiler. “Bir yarış arabası ... Semadirek Zaferi’nden daha güzeldir.”¹⁸ 1914’te savaş maceralarına atılmak konusunda büyük bir heves duymuşlardı; 1919’da da Mussolini’yi desteklemeyi sürdürdüler.

Mussolini için çalışanlara kaynaklık eden bir başka entelektüel akım, İtalyan parlamentarizminin bayağı uzlaşmalarını eleştirenlerden oluşuyordu ve bunlar “ikinci Risorgimento”-nun hayalini kuruyorlardı.¹⁹ Birinci Risorgimento’nun, İtalya’yı, can sıkıcı siyasi oyunları ülkenin kültürel itibarı ve Büyük Güç olma hırsıyla uyuşmayan dar bir oligarşinin ellerine bıraktığını düşünüyorlardı. “Ulusal devrim”i tamamlamanın ve İtalya’ya hak ettiği etkili liderlik, aktif vatandaşlık ve birlik içinde bir ulusal topluluk oluşturma yetisi sağlayacak “yeni bir devlet” kazandırmanın zamanı gelmişti. “İkinci Risorgimento”nun birçok savunucusu, genç Mussolini’nin abone olduğu ve editörü Giuseppe Prezzolini’yle yazıştığı Floransa kültür dergisi *La Voce* için yazıyordu. Savaştan sonra yükselişteki Faşist hareket onların onayıyla saygınlık kazandı ve orta sınıf milliyetçileri arasında radikal bir “ulusal devrim”in kabulü yaygınlaştı.²⁰

15 Nisan 1919’da, Faşizmin Piazza San Sepolcro’daki kurucu toplantısından az sonra, aralarında Marinetti ve Arditi’nin komutanı Ferruccio Vecchi’nin de olduğu, Mussolini’nin arkadaşlarından oluşan bir grup, 1912’den 1914’e kadar bizzat Mussolini’nin editörlüğünü yaptığı günlük sosyalist gazete *Avanti*’nin Milano bürolarını işgal etti. Baskı makinelerini ve araç gereçleri kırıp döktüler. Aralarında bir de askerin olduğu dört kişi öldü, otuz dokuz kişi yaralandı.²¹ Böylece İtalyan faşizmi, ulu-

18 15 Mart 1909’da, Paris’te, günlük gazete *Le Figaro*’da yayımlandı. Burada şu kaynaktan alınılanıyor: Adrian Lyttelton, der., *Italian Fascisms: From Pareto to Gentile* (New York: Harper Torchbooks, 1973), s. 211.

19 Giuseppe Mazzini’nin hümanist milliyetçiliğinden ilham alan ilk Risorgimento ya da uyanış, İtalya’yı 1859-70 boyunca bir arada tutmuştu.

20 Emilio Gentile, *Il mito dello stato nuovo dall’antigiolittismo al fascismo* (Bari: Laterza, 1982); Walter Adamson, *Avant-garde Florence: From Modernism to Fascism* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1993).

21 De Felice, *Mussolini il rivoluzionario*, s. 521.

sal çıkarı artırma iddiasıyla, hem sosyalizme, hem de burjuva meşruiyetine yönelen bir şiddet eylemiyle tarih sahnesine dalmış oldu.

Faşizm, ismini İtalya'da aldı ve ilk adımlarını da yine burada attı. Bununla beraber, Mussolini'nin yalnız bir maceracı olduğu söylenemez. Savaş sonrası Avrupası'nda Mussolini'nin Faşizminden bağımsız gelişen, fakat aynen onun gibi, milliyetçilik, kapitalizm karşıtlığı, gönüllülük ve gerek burjuvaziye, gerekse sosyalist düşmanlara yönelen bir şiddetin karışımına ulaşan benzer hareketler ortaya çıkıyordu. (Erken dönem faşizmlerini geniş bir yelpaze içerisinde ikinci bölümde ayrıntılı olarak ele alacağım.)

Piazza San Sepolcro toplantısından üç yıldan biraz daha uzun bir zaman sonra Mussolini'nin Faşist Partisi İtalya'da iktidarı ele geçirdi. Bundan on bir yıl sonra ise bir başka faşist parti Almanya'da başa geçti.²² Kısa zaman içinde yalnızca Avrupa değil, dünyanın öteki bölgeleri de Mussolini ve Hitler gibi iktidara yürüdüğünü düşünen hevesli diktatörler ve onlarla yola koyulmuş olan destekçileriyle yankılanır olmuştu. Sonraki altı yıl içinde Hitler, Avrupa'yı, nihayetinde dünyanın büyük bir bölümünün bulaşacağı bir savaşın içine itmişti. Savaş sona ermeden önce insanlık, sadece teknoloji ve ihtirasla benzersiz bir düzeye ulaşan alışlageldik bir savaş vahşetine değil, aynı zamanda endüstrileşmiş bir katliamla insanların tümünden, kültür-

22 Nazi Partisi "faşist" miydi yoksa kendine özgü bir şey miydi sorusu yoğun bir biçimde tartışıldı. İlerleyen bölümlerde Nazizmi neden bir faşizm biçimi olarak gördüğümüzü açıklayacağız. Şu an için sadece Hitler'in *Duce*'nin anıtsal bir büstünü Münih'te, Kahverengi Ev'deki Nazi Partisi karargâhındaki ofisinde tuttuğunu belirtelim (Ian Kershaw, *Hitler 1889-1936: Hubris* [New York: Norton, 1999], s. 343). Nazi iktidarının doruk noktasında olduğu, birçok Nazi'nin Almanya'yı "faşist" diye etiketlemek suretiyle İtalya'ya öncelik vermekten kaçındığı bir dönemde bile Hitler hâlâ kendisini Mussolini'nin "içten bir hayramı ve öğrencisi" olarak tanımlıyordu. *Duce*'ye 21 Ekim 1942'de, Roma'ya Yürüyüş'ün yirminci yıldönümünde bu ifadeleri kullanarak yazdığı bir mektup Meir Michaelis tarafından yayımlandı: "I rapporti fra fascismo e nazismo prima dell'avvento di Hitler al potere (1922-1933)," *Rivista storica italiana*, 85:3 (1973), s. 545. Hitler'in Mussolini'yle bağımlı inceleyen en yeni çalışma Wolfgang Schieder'inkidir: "The German Right and Italian Fascism," Hans Mommsen, der., *The Third Reich Between Vision and Reality: New Perspectives on German History* içinde (Oxford: Berg, 2001), s. 39-57.

leri ve bellekleriyle birlikte yok edilmesi için gösterilen çabaya da maruz kalmıştı.

Eski bir öğretmen, pek bilinmeyen bohem bir romancı ve bir zamanların sosyalist hatip ve editörü Mussolini'yi ve eski bir onbaşı ve başarısızlığa uğramış bir sanat öğrencisi olan Hitler'i, Büyük Avrupa Güçleri'nden sorumlu üniformalı haydutlarla birlikte düşününce, birçok eğitilmiş ve hassas insan basitçe "bir barbarlar sürüsünün ... ulusun içine yerleşip çadılarını kurduğunu" varsaydı.²³ Romancı Thomas Mann 27 Mart 1933 tarihli günlüğünde, Hitler'in Alman şansölyesi olmasından iki ay sonra, daha önce hiç görmediği türden, "fikirlere altını çizmeyen, fikirlere karşı, daha asil, daha iyi ve saygın olan her şeye karşı, özgürlük, doğruluk ve adalete karşı" bir devrime tanıklık ettiğini yazdı. "Kitlelerin sergilediği büyük coşkunluğun eşliğinde" "umumi pislik" başa geçmişti.²⁴

Napoli'deki iç sürgünde ünlü liberal filozof-tarihçi Benedetto Croce küçümseme içeren bir gözlemlerle, Mussolini'nin, Aristo'nun üç meşhur kötü yönetimine –tiranlık, oligarşi ve demokrasi– dördüncüsünü, anıran eşekler tarafından yönetilme anlamına gelen "onagrokrasi"yi eklediğini söyler.²⁵ Croce daha sonra Faşizmin İtalya tarihinde sadece bir "parantez", Birinci Dünya Savaşı'nın yol açtığı kaymaların derinleştirdiği ahlaki çöküşün geçici bir sonucu olduğu kanısına vardı. Liberal Alman tarihçi Friedrich Meinecke de benzer bir yargıda bulunarak Hitler'in Almanya'yı felakete sürüklemesinden sonra, bir ahlaki yozlaşma sonucu Nazizmin ortaya çıktığını öne sürdü. Bu yozlaşma içinde heyecana susamış bir kitle toplumu tarafın-

23 Mussolini'nin, düşmanlarının "İtalyan gençliğinin soylu tutkusunu" anlamadaki başarısızlığıyla dalga geçmek için sarf ettiği sözler. 3 Ocak 1925 tarihli konuşma, Eduardo ve Duilio Susmel, der., *Opera Omnia di Benito Mussolini* içinde, XXI. cilt (Floransa: La Fenice, 1956), s. 238 ve takip eden sayfalar.

24 Thomas Mann, *Diaries 1918-1939*, seçki ve önsöz: Herman Ketsen, Almanca'dan çev. Richard ve Clara Winston (New York: H. N. Abrams, 1982), s. 136 ve birçok başka yer. Mann'ın Nazi "barbarlığı"na duyduğu tiksinti, 20 Nisan 1933'te "Yahudi unsurlara karşı başkaldırıyı bir dereceye kadar anlayabildiğini" itiraf etmesinin önüne geçmemiştir (s. 153).

25 Alıntı şu kaynaktan yapıyor: Alberto Aquarone ve Maurizio Vernassa, der., *Il regime fascista* (Bologna: Il Mulino, 1974), s. 48.

dan desteklenen cahil ve sığ teknisyenler –*Machtmenschen*– akli başında ve rasyonel insanseverlere –*Kulturmenschen*– üstün gelmişti.²⁶ Her iki tarihçiye göre de çıkış yolu, “en iyi”nin hüküm sürdüğü bir toplumu yeniden kurmaktı.

Öteki gözlemciler en başından itibaren meselenin temelinde eşkıyanın tesadüfi yükselişinden daha derin ve eski ahlakî düzenin çürümesinden daha belirli bir şeyin yattığını biliyorlardı. Faşizmin ilk kurbanları olan Marksistler, tarihi, derin süreçlerin, ekonomik sistemlerin çatışması yoluyla gerçekleşen, büyük yayılmaları olarak düşünmeye alışkındı. Mussolini gücünü tamamen sağlamlaştırmadan önce bile faşizmi, “büyük burjuvazinin, devletin yasal araçları işçi sınıfını hizaya getirmekte yetersiz kaldığında onlara karşı savaşmak için kullandığı bir araç” olarak tanımlamıştı.²⁷ Stalin zamanında bu, yarım yüzyıl boyunca komünist ortodoksi hâline gelen demirden bir formüle dönüştü: “Faşizm, finans kapitalin en gericisi, en şovenist ve en emperyalist öğelerinin açık ve terörist diktatörlüğüdür.”²⁸

Yıllar içerisinde birçok başka yorum ve tanım yapılmıştır. Fakat San Sepolcro toplantısının üzerinden seksen yıldan uzun bir zaman geçtikten sonra bile, bu yorum ve tanımların hiçbirini, nereden geldiği belli olmayan, çok sayıda ve çeşitli biçimler alan, ulusal kahramanlık adına nefret ve şiddet uyandıran, buna rağmen saygın ve eğitilmiş devlet adamlarına, girişimcilere, uzmanlara, sanatçı ve entelektüellere hitap etmeyi başarmış bir olgunun tamamen tatminkâr bir açıklaması olabilecek evrensel bir mutabakata ulaşmamıştır. Konumuz hakkında daha fazla bilgi sahibi olduktan sonra, Sekizinci Bölüm’de bu yorumlardan birçoğunu değerlendireceğim.

Ayrıca Faşist hareketler, bir ulusal sahneden ötekine o kadar

26 Friedrich Meinecke, *Die deutsche Katastrophe* (Wiesbaden: Brockhaus, 1946), *The German Catastrophe* olarak çev. (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1950).

27 Komünist Enternasyonal Kararı, Temmuz 1924, alıntılayan, David Beetham, der., *Marxists in Face of Fascism: Writings by Marxists on Fascism from the Interwar Period* (Manchester: University of Manchester Press, 1983), s. 152-53.

28 Robert Griffin, der., *Fascism* (Oxford: Oxford University Press, 1995), s. 262.

bariz bir biçimde birbirinden ayrılır ki kimileri *faşizm* kavramının bir karalama sözcüğü olmak dışında bir anlamı olduğundan kuşku duyar. Epitet o kadar gevşek kullanılmıştır ki otoriteyi elinde tutan ya da sarsan herkes pratikte birinin faşisti olmuştur. Kuşkucular belki de kavramı rafa kaldırmanın daha yerinde olacağını söylemektedir.²⁹

Bu kitabın amacı, faşizme yeni bir bakış açısıyla yaklaşarak, kavrama anlamlı bir kullanım kazandırmak ve faşizmin çekiciliğini, aldığı karmaşık tarihsel yolu ve yarattığı nihai vahşeti kapsamlı bir biçimde açıklamaktır.

Faşizmin imgeleri

Herkes faşizmin ne olduğunu bildiğinden emindir. Faşizm, görselliğinin en çok farkında olan bu politik biçim, bazı öncelikli ve canlı imgelerle sunar kendisini bize: Kendinden geçmiş bir topluluğun önünde nutuk çeken şovenist bir demagog; uygun adım yürüyen gençlerin disiplinli bir şekilde oluşturduğu sıralar; kötü gösterilmiş bir azınlığın mensuplarını döven renkli üniformalar giymiş militanlar; şafak vakti yapılan baskınlar; ve ele geçirilmiş bir şehirde geçit resmi yapan zinde askerler.

Fakat daha yakından incelenirse, bu tanıdık imgelerin bazıları yüzeysel birtakım hatalara yol açmaktadır. Her şeye gücü yeten bir diktatör imgesi faşizmi kişileştirir ve sadece lideri ön plana çıkarıp inceleyerek faşizmi anlamamanın mümkün olduğu yolunda yanlış bir izlenim yaratır. Gücü hâlâ hissedilen bu imge, faşist propagandacıların son zaferidir. Bu imge, Faşist liderleri onaylamış ya da onlara müsamaha göstermiş uluslar için bir mazerete dönüşür ve ilgiyi onlara yardım eden kişilerden, gruplardan ve kurumlardan uzaklaştırır. Oysa bize Lider ile Ulus, Parti ile sivil toplum arasındaki etkileşimi keşfe çıkmak üzere daha incelikli bir model gerekiyor.

Marşlar söyleyen kalabalıklar imgesi, bazı Avrupa halkla-

29 Kuşkucuların en esaslı Gilbert Allardyce'dir, "What Fascism Is Not: Thoughts on the Deflation of a Concept," *American Historical Review* 84:2 (Nisan 1979), s. 367-88.

rının doğaları gereği faşizme yazgılı oldukları ve ulusal karakterlerinden dolayı faşizmin çağrısını hevesle yanıtladıkları varsayımını beslemekten öteye gitmiyor. Bu imgenin doğal bir sonucu, faşizmi doğuranın bazı ulusların kusurlu tarihi olduğu yolundaki küçümseyici inançtır.³⁰ İzleyici durumdaki uluslar için bu kolayca şöyle bir mazerete dönüşür: Bizde olması mümkün değildi. Bu tanıdık imgelerin ötesinde, daha yakından bakılırsa, faşist gerçeklik iyice karmaşık bir hal alır. Örneğin, faşizm sözcüğünü icat eden rejim –Mussolini'nin İtalya'sı– iktidara geldikten on altı yıl sonrasına kadar sadece birkaç anti-Semitizm işareti göstermiştir. Hatta başlangıçta Mussolini'yi maddi olarak destekleyen sanayiciler ve büyük toprak sahipleri arasında Yahudiler de bulunuyordu.³¹ Mussolini'nin, Faşist Parti militanı Aldo Finzi gibi Yahudi kafadarlarına ek olarak onaylanmış ilk biyografisini kaleme alan yazar Margherita Sarfatti gibi Yahudi bir metresi de vardı.³² Roma'ya Yürüyüş'e iki yüz kadar da Yahudi katılmıştır.³³ Bunun aksine, Sekizinci Bölüm'de göreceğimiz üzere bazı başka

30 Savaş dönemi propagandasıyla renklenmiş 1940'lardaki çalışmaların bazıları, Nazizmi, Alman ulusal kültürünün mantıksal bir devamı, bir uygulaması olarak gördü. Diğer kaynaklarla birlikte bkz. W. M. McGovern, *From Luther to Hitler: The History of Fascist-Nazi Political Philosophy* (Boston: Houghton Mifflin, 1941), ve Rohan d'Olier Butler, *The Roots of National Socialism* (New York: E. P. Dutton, 1942). En temel Fransızca örnek ise şudur: Edmond-Joachim Vermeil, *L'Allegmagne: Essai d'explication* (Paris: Gallimard, 1940). En iç karartıcı güncel örnek de Daniel Jonah Goldhagen'ın kitabıdır: *Hitler's Willing Executioners* (New York: Knopf, 1996); iç karartıcı diyorum çünkü yazar, Holokost'un rütbesiz suçluları arasında görülen sadist davranışlar hakkındaki değerli bir çalışmayı alıp ilkel bir şekilde bütün Alman halkını şeytanileştirme için kullanıyor; böylece de hem Alman olmayan sayısız suç ortağını, hem de bazı insaniyetli Almanları görünmez hâle getiriyor.

31 Alexander Stille, *Benevolence and Betrayal: Five Italian Jewish Families Under Fascism* (New York: Penguin, 1993); bu kitap, Torino'lu ve Ferrara'lı bazı zengin Yahudi destekçilerden ilginç örnekler veriyor. Tabii Yahudiler, özellikle de Giustizia ve Libertà'daki hareketlerde olduğu gibi, Faşizm karşıtı direnişte de boy gösterdiler. 1938'de İtalya'daki ırk kanunları yürürlüğe girdiği zaman üç yetişkin İtalyan Yahudiden biri Faşist Parti üyesiydi (s. 22).

32 Philip V. Canistro ve Brian R. Sullivan, *Il Duce's Other Woman* (New York: Morrow, 1993).

33 Susan Zuccotti, *The Italians and the Holocaust: Persecution, Rescue, Survival* (New York: Basic Books, 1987), s. 24.

noktalarda faşistten çok otoriter³⁴ sayılabilecek Mareşal Péta-
in'in Vichy'deki işbirlikçi Fransız hükümeti (1940-44) ise sal-
dırgan boyutlarda anti-Semitikti. Dolayısıyla azılı bir anti-Se-
mitizmi faşizmin özü olarak değerlendirmek sorunlu bir hal
almaktadır.³⁵

Faşizmin varsayılan diğer temel niteliklerinden biri de an-
tikapitalist, anti-burjuva kinidir. Erken dönem faşist hareket-
ler, burjuva değerlerine ve sadece “para, hep para, kirli para
kazanmak”³⁶ isteyenlere duydukları küçümseme hissiyle bö-
bürlendiler. Sosyalistlere nasıl bağıra çağıra saldırdırlarsa “ulus-
lararası finans kapitalizmi”ne de öyle saldırdılar. Hatta vatan-
sever zanaatkârlar lehine mağaza sahiplerinin ve çiftçiler lehi-
ne de büyük toprak sahiplerinin ellerindekileri kamulaştırma
sözü verdiler.³⁷

34 Otoriter diktatörlükler, hâlihazırda var olan muhafazakâr güçler (kiliseler, or-
dular, örgütlü ekonomik çıkar grupları) aracılığıyla yönetip kamuoyunu etki-
siz hâle getirmeye çalışırken, faşistler, tek bir parti aracılığıyla yönetip kamu-
sal bir coşku oluşturmaya gayret eder. Bu farkı daha ayrıntılı olarak Sekizinci
Bölüm'de tartışacağız: s. 358-360.

35 Bazı yazarlara göre anti-Semitizm konunun özüdür; bence sadece araçsal bir
anlama sahip. Hannah Arendt, *Origins of Totalitarianism*, gözden geçirilmiş
baskı (New York: Harcourt, Brace and World, 1966); bu kitapta totaliterya-
nizm, anti-Semitizmin, emperyalizmin ve atomize olmuş bir kitle toplumun
bir arada mayalanmasının bir ürünü olarak gösteriliyor. Arendt, Mussolini
İtalya'sının totaliter olduğunu düşünmüyordu (s. 257-59, 308).

36 SA'nın başkanı ve 1933'ten önceki NSDAP'nin ekonomi politikaları bürosu-
nun şefi olan Otto Wagener; alıntı şu kitaptan yapılmıştır: Henry A. Turner,
der., *Hitler aus nächster Nähe* (Fransfurt am Main: Ulsstein, 1978), s. 374.
Wagener, 1933 Haziran'ında ekonomi bakanı olmak üzereydi. Bkz. Beşinci
Bölüm, s. 146.

37 Naziler, 24 Şubat 1920'de yayımladıkları 25 maddenin 17.'sinde toprağı ye-
niden dağıtma sözü verdiler (Jeremy Noakes ve Geoffrey Pridham, *Nazism
1919-1945*, 1. Cilt: *The Rise to Power, 1919-1934* [Exeter: University of Exe-
ter Press, 1998], s. 15). Hitler'in 1928'den sonra, çiftçi ailelerini hareketine
çekmeye çalışırken ayrıntılı bir şekilde tekrar gözden geçirdiği “değiştirilmesi
mümkün olmayan” 25 maddeden yalnızca biriydi bu. 17. maddeyi “tamamla-
yan” ve özel çiftlik mülkiyeti hakkının (Yahudilerinki hariç) dokunulmazlığı-
nyı teyit eden 6 Mart 1930 tarihli emir için bkz. *Hitler Reden, Schriften, Anord-
nungen, Februar 1925 bis Januar 1933*, der. Institut für Zeitgeschichte (Münih:
K. G. Saur, 1995), III. Cilt, 6. Kısım, s. 115-20. İngilizce bir versiyon için bkz.
Norman Baynes, der., *The Speeches of Adolf Hitler* (Oxford: Oxford University
Press, 1942), 1. cilt, s. 105.